

ODORICS FERENC

FOGALMA(M) SINCS...!

Alföldy Jenő: Irodalmi fogalomtár A–Z. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992.

„Ez a kislexikon túlzás nélkül hiánypótló munkának nevezhető” – olvassuk a fülszövegben. A recenzens többé-kevésbé egyetért ezzel az állítással. Talán a „munka” és a „kislexikon” szó utótagja kelt némi zavart e sorok írójában – bár – ahányan vagyunk, annyiféleképpen munkálkodunk. S mindenkinek megvan a maga lexikonja.

Tehát hiánypótlás. Kinek a hiánya? Az Előszó szerint: „Ez a szócikkgyűjtemény [az Előszó szerzője óvatosabban fogalmaz (nem hiánypótló munka) a fülszöveg írójánál – van is oka rá] elsősorban a tizenkét-tizennyolc éves fiatalok segédkönyve szeretne lenni, de bízom benne, hogy az egyetemi ifjúság, a pályakezdő kulturális újságírók, s egyáltalán, a művelődő emberek legkülönbözőbb rétegei is haszonnal forgathatják...” Tehát mindenkinek a hiánya, aki művelődik. A legkülönbözőbb rétegekben művelődők hiánya. Mégiscsak jelentős művet tartunk a kezünkben.

S minek a hiánya? „A műfajelmélet, a stilisztika, esztétika alap- és segédfogalmi szerepelnek itt, s olyan szakkifejezések, amelyek a műelemzések, eszmetörténeti fejtegetések szövegében, a művelődők irodalomelméleti olvasmányjaiban gyakran előfordulnak.” Rendben van. Az persze nem feltétlenül követelmény, hogy egy ilyen fogalomtár meghatározza az alapfogalmait, de azért mégiscsak furcsa, hogy sem a „műfajelmélet”, sem a „műelemzés”, sem az „eszmetörténet”, sem az „irodalomelmélet” nem fordul elő a szócikkek között. Műfajelmélet nincs, de van műfordítás és műfordító. Műelemzés nincs, persze mű(alkotás) sincs. Eszmetörténet nincs (talán nem is baj), de van establishment, eschatologia, eruptív, erudíció, erotika stb. – így, visszafelé haladva a szótárban. (69–68.) Irodalomelmélet nincs, de van irodalompolitika, melyről megtudjuk – Illyés Gyulát segítségül híva –, hogy „... az irodalompolitika: héja, hattyúnyakkal. (A hattyúnyak az irodalom, és a héja a politika.)” (112.) Ha esetleg valamelyik művelődő magyar vagy az a tizenkét éves fiatal fordítva gondolná.

S ez még mind semmi. Irodalmi fogalmak. Lássunk először csak felsorolásszerűen néhány „irodalmi” fogalmat! Alkohol, harmadik út, antiszemita, keep smiling, sporthasonlat, tripartitum, struggle for life, világfájdalom, vieux jeu, antediluvialis, közkatona, ötágú síp, prae..., rubál (perzsa időmértékes versforma), sváda, szadista, tanka (ötsoros japán versforma), tektonikus (a földkéreg mozgásával összefüggő, vagy ahhoz hasonlatos), xenofóbia, agresszivitás... És mit tudunk meg például az alkoholról mint irodalmi fogalomról? „Jellemző, hogy arab eredetű szó, miközben az arabok nem fogyasztják, legalábbis tiltja a vallásuk. [!] [...] Jelentős tényező számos költő korai elhalálzásában is. [...] A magyar irodalomban különösen sokan áldoztak és áldoznak az alkohol szenvedélyének remekműveket és egészséget. [tragikus magyar sors!] [...] Petőfi, a magyar

irodalom legőszintébb embere odáig ment az őszinteségben, hogy bordalaiban bort prédikált, miközben vizet ivott. Ezzel is borsot tört a hamis próféták orra alá, akik bort isznak és vizet prédikálnak." Amikor a gyanútlan olvasó azt gondolja, hogy ezt már nem lehet fokozni, akkor jön az Alföldy a Petőfivel, meg a borral-borssal. Vagy a sporthasonlatról: „Kedvelt szemléltető eszköz az irodalomkritikában (célszalag, tízes találat, magasugróléc, gól, poén, vezércsel, köténcsel, könnyed labdázás hatalmas súlyokkal, patthelyzet ...)”. Ez már annyira képtelen, annyira PATTHELYZET, annyira brülladél (Garaczilaci), hogy szép. A hülyeség esztétikája.

Vegyük komolyabbra! Sok olyan terminus fordul elő a szócikkgyűjteményben, melynek irodalmi státusza – finoman fogalmazva – bizonytalan. Persze az irodalom az élet egészéről szól, de ebbe az ezüstösen csillogó kis irodalmi fogalomtárkönyvecskébe mégse tuszkolható bele az egész világ. Különösen akkor védhető nehezen például a „rebellis” vagy a „pantha rei” kislexikonbeli helye, ha olyan fogalmak szorulnak ki, melyek valóban *gyakran* előfordulnak műelemzések szövegeiben vagy a művelődők irodalomelméleti olvasmányjaiban. (vö: 6.) Például nyomát sem látni azoknak a fogalmaknak, melyek az újabb – posztstrukturalistának nevezhető – irodalomtudományi irányzatok terminológiájának elméletalkotó szavai. Szó nincs sem a dekonstrukcióról, sem a konstruktivizmusról, sem a feminizmusról, sem a pszichoanalitikus felfogásokról. Nincs nyom, jelvéset, törlésjel, *differance*; nincs kommunikát, nincs irodalomrendszer; nincs szubjektum. A hermeneutika ugyan szerepel a könyv 97. oldalán: „Magyarázattan. Az esztétikában a művek értelmezésének és magyarázatának tudományága, illetve irányzata, mely a szövegek központúság elvén alapul”. Heidegger óta a hermeneutika a magyarázattan helyett inkább a megértés filozófiájaként veendő számba, s ha megfontoljuk Gadamer alábbi mondatát, akkor a hermeneutika nem fogható úgy föl, mint a szövegek központúság elvére épülő műértelmezési tudományág. „A köztes helyből, melyet a hermeneutikának el kell foglalnia, következik, hogy feladata egyáltalán nem az, hogy kidolgozza a megértés módszerét, hanem azokat a feltételeket kell feltárnia, amelyek közt a megértés történik.” (Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Budapest, 1984. 210.) A hermeneutika alapvető terminusai viszont nem találhatók meg a szócikkgyűjteményben, hiányzik például: horizont, hermeneutikai kör, előítéletek. Megjegyzésként annyit még, hogy az imént említett irányzatok szövegei és terminusai a magyar nyelven művelődők irodalomelméleti olvasmányjaiban igencsak jelen lehetnek, hiszen az utóbbi öt-hat évben tíznél több tanulmánykötet-fordításgyűjtemény jelent meg ezeket a gondolatrendszereket reprezentálандó, a folyóiratok pedig most próbálják behozni az elmúlt harminc-négyven év lemaradását. Gondoljunk a ma már klasszikusnak számító Helikon és Literatura mellett többek között az Athenaeumra, a Holmira, a Gondra, a Határra, a Nappali Házra, a Pompejire.

De a ma már kissé porosnak tűnő elméletek terminusai sem jelennek meg a kötetben. Például az orosz formalizmus automatizáció–deautomatizáció fogalompárja, mely a konvenció–invenció vagy a költői újítás jelenségére ad megfontolásra érdemes magyarázatot. Vagy Roman Ingarden intencionális tárgya, amely segítségével az irodalmi mű létmódja érzékeny pontossággal leírható. Freudizmusról valamelyest esik szó: „Sigmund Freud (1856–1939) osztrák ideggyógyász nevéhez fűződő elmélet, mely szerint a tudattalan lelki tartalmak, az ösztönök készítetik tudatos vagy annak hitt magatartásunkat.” Aztán a freudizmusról megtudhatjuk még, hogy hatott Thomas Mannra és József Attilára, Buñuelre,

Fellinire és „más filmesekre” – szűken tizenkét sorban akkor, amikor a „jelentőségteljes semmitmondás” mint címszó – ez nem vicc! – közel tizenhat sort küzdött ki magának Alföldy Jenőnél. Noha nem vagyok a számok embere.

És hol vannak a bejelentett műelemzési szakkifejezések? Hol vannak például a narratológia terminusai? Nézőpont, narráció, történet, cselekmény? Hogy a kronotoposzt már ne is említsem. Érték, értékállapot, értékmozgás? Vagy a hagyományosabb poétikai fogalmak: felütés, zárlat, sűrítés, késleltetés? Amikor olvashatunk a demagógiáról (megtudjuk: elfajult retorika), a csodagyerekről (Weöres Sándor is az volt, de ő sem kész költőként jött a világra), a cirkuszról, s a primadonnáról stb.

Hasonlóképp elszomorodik az *Irodalmi fogalomtár* olvasója, ha ilyen rövid meghatározásokkal találkozik bizonyíthatóan irodalmi fogalmak esetén: „Epoepia Görög. Eposz, nagyszabású hősköltemény.” Ha Alföldy Jenő mást nem tett volna, mint felüti a Csibra–Szerdahelyi-féle *Esztétikai ABC*-t (Ezt a könyvet a recenzens korántsem tekinti etalonnak [Etalon. Francia. Hitelesített mérték, a mérték alapjául szolgáló tárgy vagy személy. A méter etalonja egy platinarúd, melyet a párizsi tudományos akadémián őriznek. »Babits: etalon.« – írja mértékadónak tartott mesteréről Somlyó György Babits-émlékversében.”] – 71.), hogy a Világirodalmi Lexikon vagy valamely idegennyelvű fogalomtár ne is említék, akkor is valamivel több kerülhetett volna a könyv 66. oldalára. Ugyanezt mondható el például a recenzióról. „Latin. Kis terjedelmű, elsősorban ismertetésre törekvő kritika.”

Fölvethetők bizonyos rendszertani problémák is. Ha van anafora, akkor miért nincs epifora? Ismeretes, az anafora esetén elől van ismétlés, az epiforánál pedig a végén. És hol van a többi metataxis? Például a szimploché? Azt már nem is kérdezem, hogy a metabolák rendszere miért nem jelenik meg a könyvben.

Szerkesztésbeli gondok: amit a szerző elmond az egyes címszavaknál, például a kancsal rímnél, azt miért mondja el még egyszer az összefoglaló definíciónál, a rímnél, ráadásul másként.

Kancsal rím: „Olyan rím, amelyben a rímhívó szórész vagy szó és a felelő rím mássalhangzói teljesen megegyeznek, vagy a képzés helye, esetleg módja szerint hasonlóan csengenek, s a mássalhangzók[!] különböznek. (119.)”

Rím: „...a kancsal rímekben a mássalhangzók csengenek össze és a magánhangzók térnek el egymástól...” (213.) Az feltehetően a korrektor és a szerkesztő lazasága, illetve a szerző figyelmetlensége, hogy a 119. oldalon úgy olvasható, hogy a mássalhangzók egyrészt teljesen megegyeznek, másrészt különböznek, itt nyilván arról van szó, hogy a magánhangzók különböznek. De miért ismételtet? Nincs mit mondani? Lenne. Arról nem is beszélve, hogy a kurzívval szedett szavak terminusértékűek, s azt jelzik, hogy a megfelelő helyen definitíve előfordulnak. Sajnos a kecskerímet és a sorrímet nem találjuk a kötetben. Hiba.

Hasonlóképpen ígéretet kapunk a recepcióesztétikára, s azt sem találjuk sehol. Viszont megvan az interpretáció. „...Az irodalomban: egy mű esztétikai hatóelemeinek közvetítése az emberi gesztusok, a hanglejtés, arcjáték és más személyes eszközök segítségével.” Kétségtelen, hogy az interpretáció ezt is jelenti, de irodalomelméleti szempontból talán nem ez a jelentés a leginkább lényeges. Ha szerepelne – mondjuk – az értelmezés terminus a szócikkgyűjteményben, akkor esetleg, előfordulhatott volna, hogy az interpretáció (= körülbelül értelmezés) mint az egyik legfontosabb irodalmi tevékenység is szóba kerül. Hiszen minden irodalmári cselekvést meg kell előzőn magának a műnek, a szövegnek az

értelmezése, interpretálása, ezután jöhet a többi. Itt például van egy hiány, ami pótlásra vár.

A metonímia meghatározásával is baj van. Nem fordul elő önálló szócikként, noha megérdemelné. Így a trópusnál olvashatunk róla. „Trópus. Görög. Szókép, fordulat, képes kifejezés. Egy név átvitele olyan dologra, mely a név eredeti hordozójához valamilyen szempontból *hasonlít*.” (Kiem. O. F.) És a metonímia: „Metonímia pl., ha nem azt mondjuk, hogy a kórház betegek fellázadtak, hanem azt, hogy a kórház fellázadt.” Itt azonban a kórház és a betegek közötti reláció nem a hasonlóság, hiszen a betegek nem hasonlítanak a kórházra – általában –, hanem az érintkezés (itt: térbeli), mint a metonímiák esetében valamilyen érintkezés mindig, hiszen épp az érintkezési viszonytól metonímia a metonímia.

Grammatikailag jelent definíciós problémát, amikor melléknevet főnévként definiál: „*Kategorikus*. Görög. Egyértelmű, tételes, ellentmondást nem tűrő határozat, parancs vagy kinyilatkoztatás.”

Alföldy Jenő irodalomszemlélete sem tekinthető a legkorszerűbbnek. „A tisztán artikulált irodalmi szöveg *nem érthető félre*, meggyőző, tömör és világos; vannak azonban tudatosan többértelmű alkotások.” (25. Kiem. O. F.) Nyilván nem véletlen, hogy az ún. posztstrukturalista iskolák nincsenek jelen a kötetben, hiszen a fent idézett kijelentés sem a hermeneutika, sem a dekonstrukció, sem a konstruktivizmus horizontjába nem helyezhető el. Bizony már viszonylag régen volt, amikor lehetett érvelni bizonyos irodalmi szövegek félreérthetlensége mellett. Persze az sem véletlen, hogy a hermeneutika félreértés terminusát nem leljük a szócikkgyűjteményben.

A szerző az Előszóban hangsúlyozza, hogy nem akar a műveltségyszavak „fitogtatására” buzdítani, sőt inkább a magyar megfelelők használatát kívánja előnyben részesíteni. S aztán amikor rálelünk a felvilágosodás szócikkre, a szerző az Aufklärismus terminushoz tanácsol. Magyarosítással is próbálkozik: így lesz a plaszticitásból plasztikuság. Viszont nagyon helyesen teszi, hogy az idegen szavakhoz ejtési útmutatót ad: pl. *corvina*: *korvina*, de a *carmen*hez és a *curriculum vitae*-hez miért nem ad?

A recenzens ugyan nem egy Grétsy, de szereti, ha a szöveg rendben van. Ellenpélda: „Apologetika: Görög. Hitvédelem, a keresztény vallás hittételeinek védelmezése észérvekkel. Az irodalom elméletében és kritikájában elfogult szerzőkre mondjuk...” Mit? Azt, hogy apologetika? Nem. Nyilván azt, hogy *apologe-tikus*. („*Nota bene: a magyar egyeztető nép*” – Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, 402.) Vagy: „Petőfi költészetének kulcsszava pl. szabadság és a szerelem.” – 138. (No comment.)

Apróság, de árulkodó. Tévesen szerepel Roman Jakobson, Robert Jakobsonként (224.), ezen Kálmán C. György már elviccelődött (Robert biztos egy rokon.)

S a vége előtt – nem lehet megállni – néhány (irodalmilag) nehezen minősíthető mondat Alföldy Jenőtől.

„Empirikus. Görög-latin. Tapasztalati. Olyan ember, aki csak az érzékszerveiben bízik.”

„Gasztronómia. [...] Nem tekinthetjük az irodalommal és a képzőművészettel egyenrangú művészetnek...”

„*Hic et nunc*. [...] Szerencsés esetben a művészileg megragadott valóság nemcsak »itt és most«, hanem máshol és máskor is érvényes marad.”

„Az íróknak egy közös vonásuk volt, hogy írtak.” (vö: 113.)

„A kadencia [...] Nem tehet róla, hogy úgy hangzik, mintha a dekadencia ellentéte volna...”

„A költő nemcsak verset, pénzt is költ” – a Pénz a költészetben című szócikkből.

„...az 1988 táján és később tapasztalható, nagy változások idején igen gyakran emlegették a »damaszkuszi utat«, melyen Esterházy Péter szerint »nagy a tülekedés«. Ezt úgy is érthetjük, hogy sok megterő újprófeta a könyökét használja páfordulat közben.” (179.)

„– Postscriptum. [...] Levélírók akkor élnek vele, ha valamit kifejejtettek a levél szövegéből, de még a boríték földadása előtt észbe kaptak.” (196.)

„Zsonglőr. [...] A költészetben: virtuóz, aki a levegőbe hajigálja remekül megválasztott ölelkező- és keresztímeit, jambikus bravúrral váltogatja őket, s amikor a zenekar tust húz és ő elkapja a slusszpoént – már kész is a vers.” (259.)

Hát, mit lehet ilyenkor mondani? A recenzens fel van háborodva. Elsősorban nem is azon, hogy hogyan lehet ilyen könyvet írni. Sokkal inkább azon, hogy hogyan lehet ilyen könyvet kiadni. Ki az a kiadó, aki ezt a könyvet kiadta? Ki az a felelős szerkesztő, aki megszerkesztette – nyilván nem kellő felelősséggel? És ki az, aki bírálta? A könyv tizenkétezer példányban jelent meg. Vélhetően eljutott a könyvesboltok polcaira. S most gondoljuk el! Bemegy a boltba a gyanútlan tizenkét–tizennyolc éves, bemegy az egyetemi ifjúság, bemennek a pályakezdő kulturális újságírók, s bemennek a művelődő emberek legkülönbözőbb rétegei és kézbe veszik az Alföldy-féle *Irodalmi fogalomtárt*. Fűlszöveg jó, tipográfia jó, nem túl vastag, nem is vékony, kiadta a Tankönyvkiadó, papír jó, megvesszük. Hazaviszi és olvasni kezdi, sőt kézikönyvként használni. És azt fogja hinni, hogy amiket ebben a kötetben talál, azok az irodalmi fogalmak; és épp azt jelentik, amik oda vannak írva. Szörnyű. Így terjed a... (z altáji) tankönyvkiadás. Amikor fogalma sincs sem Alföldy Jenőnek (szerző), sem Benkő Attilának (felelős szerkesztő), sem Berkes Erzsébetnek (bíró), sem ...-nek (felelős kiadó), hogy mik azok az irodalmi fogalmak. S a recenzensnek sincs fogalma arról, hogy milyen is az a(z irodalmi) hiány, amit ez a könyv pótol.